

Първа глава

Най-заможният човек в селото беше дядо Йордан Геракът. Пъргав и трудолюбив, той бе работил през целия си живот и бе сполучил да удвои и утрои имотите, останали от баща му. Надарен с ум практичен и с търговски способности, той бе съумял да направи и пари и да се издигне между селяните си като пръв човек. Той имаше меко и добро сърце. И макар да беше малко скъперник, не беше строг в сметките си, помагаше на хората и се грижеше за селските работи. Затова всички го обичаха и почитаха.

Неговата голяма и бяла къща, в която живееше многолюдното му семейство, беше на лично място сред селото, виждаше се отдалече и отдалече личеше, че е чорбаджийска. Всред широкия двор, в който можеше да се смести една махала и който околоръст бе ограден като кале с бели зидове, се издигаше високо и право като стрела самотен кичест бор – единственият бор в цялата околия. Той бе донесен като малко борче от светите рилски гори и посаден тук в незапомнени времена от прадедите на Гераците. Това бе тяхното семейство знаме, с което се гордееха. Под неговата света сянка бяха отраснали няколко поколения. Под нея бяха преживели последните си дни много старци от рода им.

Дядо Йордан имаше трима синове, народени един след друг. Най-големия беше Божан, по него идеше Петър и най-малкият – Павел. И тримата бяха женени, имаха деца и всички живееха в една къща със старите – къща голяма, хубава, дето имаше място още за толкова души.

Синовете и снахите на Герака, под главния негов надзор, гледаха къщата и вършеха полската работа, подпомагани от двама млади ратаи и от стария Матей Маргалака – самотна душа в света, прибрана по милост от дядо Йордан държеше кръчмата, едно старо, ниско и дълго здание до пътя, което стоеше като глава и камък на големия зидан пръстен, който обграждаше двора.

Дядо Йордан държеше синовете си по-далеч от кръчмарската работа, на която сметките си знаеше и гледаше сам. Синовете му бяха свикнали с това и когато случайно заместваха баща си или се намираха по друга някоя работа там, те не се чувствуваха като господари, а като слуги. Затова път те бяха царе на полето, на нивите и на ливадите, особено най-големият – Божан. Полската работа бе неговата стихия. Всичките му грижи и мисли бяха там. Лицето му имаше прегорелия цвят на пшеничното зърно и душата му гледаше небето, облаците и слънцето с надеждите и тревогите на плодородната земя.

Когато почваше жътва, в къщата на Гераците, настъпваше усилена работа. Сутрин, пред зори още, по двора се чуваше бодрият глас на стария Герак, който обикаляше обора и сайванта, дето спяха ратаите, и викаше високо.

– Ставайте, момчета! Хайде на работа!

Около него радостно връткаше опашка едро, жълто куче и скачаше галено въз коленете му. Куп бели гъски, които лежаха на двора, подплашено се разбягваха и съскаха. От стрехите на плевника се вдигаха облак гълъби и отлитаха към стърнищата. Ситни врабчета се боричкаха в клоните на бора. Работници – жени, мъже, деца – се разщракваха нагоре-надолу и се отправяха на дружини към полето. Дядо Йордан ги изпращаше до портата и като гледаше изток – ясен, побелял от предвестни зори, – говореше възхитено.

– Ех, че време ли се отваря! Пак ще се къпе в човешки пот майката земя.

След това той отваряше за малко кръчмата, поливаше и помиташе сам пода, направляше си кафе и сядаше да го изпие пред вратата на чист въздух. По пътя минаваха селяни и селянки и го поздравляваха с почит. Той отговаряше на всички братски и на всички пожелаваше лек труд и добър берекет. Къде ручок той се качваше на кончето си и пак побесняваше из полето, както казваха селяните – отиваше да навиди работниците.

Единственият и главен помощник в кръчмата на Герака беше неговата жена, баба Марга. Тя бе едра, породиста жена, запазена, здрава и пъргава, с весело сърце и с търговска душа. Дядо Йордан беше главата, баба Марга – душата на кръчмата. Тя се

грижеше за всичко и нареждаше нейното домакинство. Тя чистеше и миеше съдовете, редеше двете стаи, определени за нощуване на пътници, поддържаше огъня в огнището, проветряваше зимника, запарваше бъчвите и прислужваше на селяните като момче.

Цели четиридесет години – от млада булка до старица – тя се движеше в кръчмата между мъже усмихната, жизнерадостна, кога с хурка и вретено, кога с малко дете на ръце, и никога за нея не се чу лоша дума. Тя не позволяваше в кръчмата кавги и мръсни приказки и пъдеше пияниците. Всички я уважаваха и селяните не смееха да пускат пред нейно лица любичите си изобилни попръжни.

Геракът ценеше нейните способности, доверяваше и всичко, осланяше се на нейния ум и грижи и се гордееше с нея. Двамата бяха живели в обич и доверие, помагала си и искаха да оставят на децата си добро име и добро наследство.

Баба Марга и в къщи беше пълна господарка. Тя обичаше снахите и внучетата си, но се държеше строго с всички и когато кажеше нещо, искаше да бъде изпълнено. Когато мъмреше или съдеше за нещо синовете си, те, макар и възрастни, стоеха пред нея с наведени глави и не възразяваха. Тя тичаше цял ден от кръчмата до къщи, обикаляше из двора да види всичко ли е в ред, хранеше кокошките, свинете и гъските, хокаше ги като хора и когато ги мамеше, гласът и се чуваше по цялата махала. Тя говореше високо и се смееше със звънлив глас като мома.

Но на пролет баба Марга се помина съвсем ненадейно. Заедно с нея от къщата на Гераците изчезна добрият и строгият дух, който държеше всичко в ред. Косата на дядо Йордан бързо посребря, неговата силна господарска ръка отслабна, отпускна юздите, и домашната колесница, която вървеше толовка равно и спокойно, изскочи от пътя си и затропоти по камъняка.

В къщи изпълзяха като змии, незнайно откъде, сръдни, недоразумения, крамоли и отровиха мекия домашен покой, сладко сгряван толкова дълги години от любогрейната топлина на общото огнище.

Никой не знаеше как стана това, отде се роди тая завист между снахите, това недоверие между братята, което ги караше да се подозират. Дядо Йордан се опита да ги сплаши със своята строга дума, но тя бе изгубила тежестта си. Той гълчеше силно и сърдито, но усещаше, че думите плачат в душата му, и той правеше неимоверно усилие да скрие тая слабост. Той знаеше, че доброто и злото се изплупват в човека, както пиленцата се изплупват из яйцето, но той не знаеше, защо именно злото трябваше да се излупва в душите на неговите деца. Защо и той дълго мислеше. От тая мисъл косата му бърже побеляваше и сънят му стана безпокоен.

Почти всеки ден той чуваше между снахите си остри надумки и караници, пълни с груби и непристойни думи. Поводите на тия караници бяха всякога дребни и нищожни. Веднъж едно от децата на Петровица беше опръскало с кал детето на Божаница и тя се спусна и го удари. Обидена, Петровица защити разплаканото си дете.

– Ела, мило, ела, че тая змия ще те изяде.

– Змии да раждаш! – отвърна Божаница.

Петровица беше по-мека и носеше добри чувства в душата си, но тя бе крайно честолубива и когато избухнеше, мъчно можеше да се въздържа.

– Змии очите да ти изпият! – отговори тя.

Божаница носеше една копаня с трици. Тя зашапи колкото можа в ръката си и хвърли гневно върху лицето на Петровица. Двете жени се хванаха за косите и дворът се огласи от нечовешки викове и клетви. Дядо Йордан изскочи от кръчмата. Като видя как снахите му, разскубани и окървавени, се хвъргаха една срещу друга като гневни кокошки, неговата чорбаджийска гордост се възмути. Той отиде при тях, вдигна тежката си ръка и с всичка сила залепи и на двете по една плесница.

– Ако не от мене, от децата си се засрамете! – каза им той.

Петровица, сконфузена, се скри в зимника, но Божаница се изправи срещу него като квачка, на която са похитили пилиците, и каза троснато:

– Изветрял дъртак! Ти в чужди работи да се не месиш!

И като грабна копанята с разсипаните трици, тя се отдалечи с походката на вълчица, която е отхапала къс месо от някое живо добиче.

След тая случка двете етърви не си проговориха нито думица цял месец. Те шетаха из къщи начумерени и фучаха като змии. Тяхната злоба се изливаше върху главите на децата и най-много върху тихата, нежната, блага и мечтателна Елка – невеста на най-малкия дядов Йорданов син, Павел. Сега върху нея бе паднала цялата

къшна работа. И тя работеше пъргаво, мълчаливо, безропотно. Не мислеше никому злото. Желаше предишния мир и сговор и искаше да види двете си етърви помирили. Те сумтяха, караха и се за нищо и никакво, хокаха детето и – мъничкия Захаринчо – и постоянно и намираха грешки, и постоянно бяха недоволни от нея.

Дядо Йордан ходеше угрижен и замислен. Нему не му се стоеше вече в кръчмата. Той се опита да продължи търговията заедно със синовете си, но не тръгна добре. Божан, който беше прехвърлил вече тридесет и пет години, обичаше премного парата, трепереше над нея, беше хитър и стислив. Той криеше от чекмеджето, надписваше в тефтерите и правеше нечестни сделки с простите и бедни селянци. Петър, средния син на дядо Йордан, беше пък съвсем друг човек. Той имаше широко и безгрижно сърце, беше голям нехайник, ден губеше се по лов, напиваше се и пущаше вересия – и комуто трябва, и комуто не трябва. По неговото мъничко лице всякога играеше една чиста, нехайна усмивка, която го правеше безкрайно обичлив. Той беше наивен, доверчив и способен да даде душата си на оня, който знаеше изкусно да го поласкае и подлъже.

Дядо Йордан видя, че така не може да върви, и скоро затвори кръчмата. Това не беше лесно за него. Кръчмата той държеше от четиридесет години, с нея бе спечелил пари, в нея се чувствуваше господар и силен, в нея се радваше на почитта и страха, който му имаха селяните.

Ако беше си дома Павел – мислеше старият Герак, – тая работа нямаше да бъде така, но кой знае...

Втора глава

Павел беше най-малкият син на дядо Йордан. Той беше пъргав, пресметлив и очоваден човек. Някога баща му възлагаше големи надежди на него. Праща го да се учи до трети клас и всякога, като спомнеше името му пред хората, не изпущаше да каже:

– Както и да е, Павел има образование.

За да не се изхайти, той го ожени още на осемнадесетата му година за най-хубавото момиче в селото. За Елка. Тя беше от бедно семейство, но Павел я обичаше страстно. Тя бе стройна и напета мома, с мъничко смугло лице, с големи жални очи, които гледаха мило и благо. Беше весела и жива и когато запееше на нивата, гласът и кълтеше по цялото поле и хората оставяха жътвата си, да я послушат.

Наскоро след сватбата Павел отиде войник. В казармата го обикнаха, защото беше весел и хубавец и, главно, защото разполагаше с много пари и черпеше кого де види. Там той се разгали и пропи. Службата му се хареса, той не пожела да се уволни и остана свръхсрочно.

Тая негова постъпка огорчи баща му и озлоби братята му. Снахите почнаха да гледат накриво жена му, която живееше при тях и работеше покорно и мълчаливо. Но тогава беше още жива баба Марга. Тя обичаше Елка като свое дете, жалеше я и я покровителствуваше. След смъртта на свекървата младата булка остана беззащитна.

През първите години Павел си дохаждаше често в отпуска. През всичкото това време той пиеше със селяните, караше циганите да му свирят, ловеше бас на големи суми, пееше някакви си мръсни руски песни и на хорото пред всички щипеше булката си за бузите и я караше да не знае къде да се дене от срам. Тя държеше постоянно към земята своите черни угаснали очи и в погледа и се четеше тъга и замисленост, дълбока потайна. Тя никога не се смееше с висок глас, както другите жени в село, а само се усмихваше бледо и сдържано с малките си уста. Тогава бляскаха зъбите и, гъсти, бели красиво криви отстрана, и тя ставаше по-хубава.

След някоя и друга година Павел почна да си идва по-рядко, само на по-големи празници, и то за по два-три дена.

– Не пушат повече – говореше той, – служба!

Той пиеше често на баща си отчаяни писма за пари, оплакваше се от положението си, молеше се и казваше, че ако не му изпратят, той ще се убие.

Старецът бързаше да изпълни желанието му и по цели дни прекарваше в неспокойство.

Снахите и братята му гледаха вече на Павел с истинска завист и омраза. Постоянно говореха за дълговете на баща си, които в последните години бяха нараснали, негодуваха, че те носят всичкия товар на плещите си, и го коряха, че

хранят жена му и детето му, а той не иска да знае.

Старецът всякога срещаше Павел с бащинска радост и милостивост, забравяше домашния несговор, прощаваше му всичко и не се отделяше от него. Това още повече ядосваше синовете му, а особено снахите му, но той се преструваше, че не забелязва. Само сутринта, когато отиваше по стар навик в затворената кръчва, хванала паяжина, станала глуха, пуста и тъмна, той дълго време се разхождаше с наведена глава, мислеше и въздъшаше, скрит от всички. Павел разбираше братята си, догаждаше страданията на баща си и се чувствуваше чужд в къщата, дете бе се родил и пораснал, теготеше се и гледаше по-скоро да се махне. Животът на братята му, на баща му, на селяните и на всички тук му се виждаше прост и глупав. Той бе изстинал къмто Елка. Тя му се виждаше грозна неинтересна, той се чудеше в себе си как се е оженил за нея и сълзите, които тя мълчаливо лееше пред него нощем, го ядосваха и му омръзваха.

Една зима той вика Елка да живее в града при него, но скоро я изпрати пак в село. Етървите и от завист я кръстиха гражданката и скарваха ли се малко се ще я прекорят:

– Е, ние сме прости, ние в град не сме живели!

Най-после Павел престана съвсем да си идва. При това той се премести в друг полк, в един далечен крайдунавски град, и никой го не виждаше, и никой нищо не чуваше за него. Само от време на време достигаха в село тъмни слухове, че се пропилил, че станал лош, живеел с държанка и го ударил на разврат. Не са знаеше отде идат тия слухове, но те дълго и упорито се мълвяха, растяха и хората им вярваха. В празник, когато Елка отиваше в черква, всички я изглеждаха съжалително и говореха зад гърба и:

– Горката невеста, какво и било писано! Как ли носи, как ли трае!

Елка се преструваше, че не чува, и заминаваше със своя Захаринчо, без да погледне настрана. Но тия съжаления бодяха душата и като тръни и дълго я мъчеха.

Често етървите и злорадо се нахвърляха върху нея и говореха с ненавист:

– Ние не сме слугини на твоя мъж да му гледаме жената. Нека те вземе там, па правете каквото знаете. Той, човекът, си криви шапката нагоре-надолу, пък утре ще се довлече да иска дял, ама на трески ще го надялат. С пръст той не е пипнал тази земя. Ние си губим здравето над нея, нека си я разделим овреме, та всеки своето да си знае.

Дядо Йордан, пред когото нарочно подхвърляха тия думи, се топеше от мъка.

– Докато съм жив аз – не давам да се делите, а като умра, тогава ми разделете и парцалите – казваше той със задавен глас.

И дълго в душата му се бореха клетвата и прошката и той мълчеше бледен, с душа, обидена и препълнена с горчивина. И едва се съвземаше да каже:

– Деца, деца, защо се ядете! За всички ви има, за всички съм приготвил. Какво ви пречи да живеете братски, защо ме мъчите на стари години!

Той вземаше на колене малкия Захаринчо и дълго го милваше. Захаринчо беше две-тригодишно дете, тихо момченце, с болнав вид, с тъжния поглед на майка си и със смело закривения нос на баща си. Децата на стрините му, насъсквани от майките си, често го биеха. Стрините му го уриваха и мразеха. Когато то, като всички деца, захленчваше да поиска хляб, те му викаха:

– У, пък тая мечка няма никога да се наяде!

Ако майка бу не беше наоколо, ще замахнат и да го ударят. Тогава детето тичаше при дяда си захлипнало от плач и не можеше да се умири.

– Мълчи, сине, мълчи – казваше старецът, като триеше сълзите му, – те скоро и дяда ти ще бият.

Мекият глас на дядо Йордан, който излизаше от дълбочината на обиденото му сърце, ядосваше повече снахите му. Божаница не можеше да трае, ами казваше надутото:

– Тате, тебе като никой не те закача – мълчи си!

Захаринчо не разбираше нищо от това, което ставаше в къщи, но усещаше, че майка му страда, и когато стрините му я гълчаха и обиждаха, той се хващаше за коляното ѝ и говореше нежно:

– Мамо, мамо, не плачи!

Най-зла от всички в къщи беше Божаница, суха, висока жена, с дълго, кокалест, грубо лице, посеяно с едри месести брадавици, с мустаци като на мъж. Тя се караше на всички и всички мразеше, дори и мъжа си. Той често я биеше немилостиво и за

нищо. Тогава тя скришом се напиваше с ракия, която държеше в долапа, затваряше се в стаята си, преструваше се на болна и не излизаше по цяла седмица. В къщи всички знаеха, че тя лежи от инат, и не я жалеха. Само дъщеря ѝ Йовка, най-голямото и дете, постоянно я обикаляше, седеше дълго около нея и я питаше:

– Мамо, какво ти е. Не искаш ли нещо на ти ракия, пийни си, мамо!

Божаница вземаше шишето и жадно пиеше. Страните и се запалваха като от треска, очите и се зачервяваха, тя млящеше грозно с уста и говореше на дъщеря си:

– Скрый шишето, да не видят ония косестилници!

Йовка бе висока и грозновата като майка си, но имаше меко и добро сърце. Лицето и бе сухо, бледно, дори прозрачно. Тя боледуваше постоянно. Някакъв незнаен недъг гризеше здравето на това нежно и мило дете и то от ден на ден линееше и съхнеше като цвете, в чийто корен живее червей. Тя всички обичаше и на всички желаше да угоди. Домашните крамоли измъчваха душата ѝ. Неи беше жал за стрина ѝ Елка. Нея тя обичаше най-много и сърцето и беше безкрайно привързано. Тя често спеше в стаята при нея, сгушена до малкия Захаринчо, и често я сънуваше в страшни и чудновати сънища. Всяка вечер тя обичаше да стои на високия тропозан пред къщи, да гледа как и оставя след себе си кървави следи, които горяха на небето като пожар. Очите и бяха замислени и лицето ѝ приличаше на светица. Бедното дете мечтаеше нещо, но никой на знаеше какво, защото то не говореше за себе си. Най-често Йовка мислеше за стрина си Елка. Техните души се разбираха и обичаха мълчаливо. Когато майка ѝ побесняваше от яд срещу Елка и разпенено я обсипваше с клетви и укори, Йовка се изправяше бледа, с широко отворени очи, с разперени ръце, изкрещяваше безумно:

– Мамо! Мамо!

И падаше като убита.

Трета глава

Смъртта на баба Марга, постъпките на Павел и караниците в къщи съвсем сломиха здравата душа на стария Герак. По неговото кръгло и благо лице тия житейски несгоди изписаха дълбоки бръчки. Посивялата му глава се наведе към земята и сякаш се всади в плещите му. Стъпките му станаха тежки и бавни, погледът – виновен. Веселитя му нрав се изгуби, сърцето му стана тъжно, лицето замислено.

Сега той равнодушно посрещаше жътвата – най-щастливото време за него, което го съживяваше, подмладяваше, повикваше на усилена работа, правеше го могъщ, весел и пъргав като дете. Той пак ставаше по-рано от всички и пак подканяше другите към работа, но гласът му вече не беше бодър – нямаше сила. Синовете и снахите му не го слушаха покорно като някога, а правеха това, което те сами мислеха за добро. Това обиждаше дълбоко стареца, но той мълчеше и не знаеше кому да се сърди. Когато сутрин станеше и по стар навик погледнеше небето, той не казваше както преди:

– Ех, че време ли е, момчета! Пак ще се къпе в човешки пот майката земя – ами бавно и с въздишка рече – Тежък ден ще бъде тоя – може и да вали. Човек не трябва да вярва всякога на утрото.

Дядо Йордан влизаше рядко в къщи. Къщата му се виждаше грозна и проклета. В нея, дето с радост и любов бе отчувал децата си, сега нямаше ни радост, ни любов. Нямаше вече какво да го влече и задържа там освен старите му спомени, които не го оставяха, и малките му внучета, които той обичаше да милва и които имаха бели хвъркати душици, както казваше той.

Какво ли ги чака! Какво ли ги чака миличките – мислеше с тъга той и ги гледаше мило и дълго, като че никога не беше ги виждал.

Случваше се, че някоя работа задържаше стареца повече в къщи. Тогава той ставаше неспокоен и му се струваше, че е душно. В тая стая влезе, в оная стая влезе, сякаш търси нещо, и никъде не го съдържаше. Бивало е да го видят отстрана, че приказва нещо сам на себе си и се усмихва. Понеже синовете му нарушиха стария обичай да ядат всички заедно на софрата, а се явяваха кой когато си ще или никак се не явяваха, то и старецът не седеше редовно. Понякога, когато той си работеше нещо из двора около къщи, някоя от снахите ще го извика от вратата:

– Тате, ела да обядваме, че те чакаме! Ще изстине чорбата!

Но дядо Йордан всякога схващаше някаква подигравка в тия думи и продължаваше да работи, занесен в нерадостни мисли. Тогава чуваше зад гърба си надутото и сърдито

дрънкане:

– Кой ти е крив, като не щеш. Стар човек пък се подетенил. Който е гладен, той и неканен ще дойде.

В празник или когато нямаше работа, дядо Йордан пракарваше повече от времето си в затворената кръчва, ключа на която държеше сам той. Той там и ношуваше. В тая кръчма, мрачна, пуста, неприветлива и тъжна като неговата душа, беше тихо и пусто, не достигаше никакъв шум ни от улицата, ни от къщи, и той можеше спокойно да се предава на своите мисли.

– Какво бях и какво станах! – въздишаше той и дълго и неподвижно седеше на леглото си.

През дупките на затворените кепенци влизаха игриви слънчеви лъчи, падаха върху прашните предмети из кръчмата и полека-лека се местеха, местеха се, докато съвсем изчезваха и вътре ставаше тъмно. Старецът вдигаше глава, озърташе се, сякаш търсеше тия зари, и търкаше челото си като човек, излъган от някой сън.

В къщата на Гераците, па и в цялото села се знаеше и говореше като таинствена приказка-небивалица, че стария Герак има скрити пари. Мълвата изкарваше неговите богатства на няколко хиляди жълтици. Синовете му не вярваха в това – едно, защото беше за невярване, друго, защото баща им имаше дългове. Но хорската мълва дразнеше въображението им. Божаница и Петровица скришом една от друга дебнеха стареца и се мъчеха да открият скривалището на неговото злато. Когато Петър се напиеше, той говореше в кръчвата пред всички:

– Добре прави старецът! Нека ги крие тия пущини. Кога да е, пак тая душа ще пие и ще яде от тях.

Божан, наопаки, като хитър и скритен човек, уверяваше всички, че това е лъжа, че баща му няма нито стотинка готови пари, че тоя имот, който имат, е с пари купуван, че в тая земя са заровени те. Така говореше Божан, но душата му не беше спокойна. Нему се щеше да тури ръка на тия пари и умът му кроеше разни планове.

Понеже старецът държеше ключа на кръчвата сам и сам отваряше и затваряше, когато някой от къщите отиваше в нея по работа, то Божан подозря, че той там крие парите си, и почна да го следи. Често той ще влезе при баща си без никаква работа, ще се повайка насам-нататък като сънен, уж търси нещо, ще промърмори на себе си и ще излезе. Старецът не допускаше лоша мисъл или съмнение против сина си, но това негово поведение го дразнеше. Божан усещаше това и хитро се предпазваше. Той ограждаше баща си с особени грижи. Когато старецът бе обиден, страдаше от нещо и дълго не идеше на софрата, Божан отиваше при него и като го гледаше нежно, говореше мазно:

– Тате, ела бе... Зарад мен ела! Свидно ми е, татко. Деца сме ти, а бягаш от нас. Хора сме – грешим, па ти ни прощавай!

Също с такава престореност Божан пазеше баща си от нападите на Петровица и на злодумната си жена.

Отвореше ли уста някоя да каже нещо пряко и остро на стареца пред него, Божан се спущаше въз нея и острият му нос побеляваше от гняв. Много пъти той вдигаше ръка да бие, но старецът го спираше с трептящ глас:

– Синко, недей! Не се смразявай заради мен!

Божан намираше случай да остане насаме с баща си и тогава му говореше с престорено участие:

– Не подавай се на мисли и на грижи, татко, всичко ще се поправи. Мама, бог да я прости, отиде по реда си, па ние, вика се, сме живи – няма да те оставим. Жените ти не слушай. Па и за Павел не мисли толкова. И нему ще му дойде умът в главата. Ще се прибере и той. Те, птичката – нищо животно, па и тя не забравя гнездото си! Дай си широко сърце, татко! Бъди като напред! Помниш ли какво беше някога, когато бяхме мънички! Когато ти се весел, татко, цялата къща е весела!

Мекото сърце на дядо Йордан се топеше от такива думи. Той заклащаше глава, като че искаше да каже:

– Не, мина се то! Всичко се свърши!

Но само въздъхваше тежко и очите му се наливаха със сълзи.

Едно лято, скоро по Петровден, в село пристигна Павел.

Беше ясно и хубаво утро, прохладено от току-що изчезналата нощ. Селото се бе пробудило и селяните бързаха из улиците към полето.

Дядо Йордан седеше гологлав пред вратата на кръчмата, поправяше някакъв скъсан оглавник и говореше с дядо Матей Маргалака, който стоеше пред него с вила на рамо.

Павел ги приближи, спря се и ги поздрави. Едър, снажен войник с бяла ленена риза, със сабя през кръста. Баща му изправи глава, вгледа се в него и не можа изпърво да го познае. Лицето на Павел беше бледно, слабо и болничаво. Около очите му имаше тъмни, големи кръгове. Той се наведе да целуне ръка на баща си, който още го гледаше някак странно и не знаеше какво да продума.

– Как си, татко, добре ли си – проговори Павел, като триеше с кърпа потта от лицето си.

– Я!... Павелчо, добре дошъл, сине! – изправи се старецът и почна да целува сина си по челото. – Как така, сине Аз мислех, че си ни забравил... Не се обаждаш. Нещо слабичък си... Седни де, седни си почини тук. Е, синко, дойде си, а... Сети се за бащиното си огнище!

– То птичката, Йордане, дето се е мътила, тамо ще си отиде – заговори дядо Маргалак с тънкия си прегракнал глас и немошно заклати бялата си като сняг глава – Ще зарадваш баща си, Павелчо, и булката ще се утеши, и Захаринчо, и... Той току те вика вечери от ореха. Татко, татко, каже, ела да видиш колко пораснах!

Павел седна на прага, а баща му застана пред него със скъсания оглавник в ръка и не знаеше какво да каже от радост и от милост. Само повтаряше:

– Я гледай, а гледай! Дойде си, а!

Очите му се бяха налели и гласът му трепереше, но лице, с брада на светец, сплъстена и бяла като косата му, свали вилата от рамо и почна да трие очите си. Той на старини беше останал без жена, без деца, без род, без нищо и без никого. Една дъщеря имаше, но тя още малка беше дадена слугиня в града. Там порасна тя и потъна някъде. Никой не знаеше какво стана с нея. Разправяха, че тръгнала по лош път. Тя имаше очи сини, сини като мъниста, които връзват на конските оглавници. Дядо Йордан беше купил двора му, който беше до неговия, и една-две нивици, що имаше, па беше го прибрал у дома, да му помага, колко може, и да не мре от глад на старини. Той беше душа, пораснала в покорност на съдбата – мека, блага, изпълнена с вяра и надежда, че всяко зло има край, че тоя свят не ще се тъй да дърви, а един ден ще се оправи.

– Често съм думал на баща ти – проговори през сълзи дядо Матей, – и на булката съм думал Павел ще си дойде, той има сърце. А тя, Елка, светица е станала, синко от скърби. И пак устата и не проронва хулна дума. Чисто сърце е тя.

Павел наведе глава и не каза нищо. Тоя разговор не беше му приятен. Той простря краката си и като опъна набърчените чизми към коленете си, рече с дебел дрезгав глас:

– Много прашуляк, брей! На станцията нямаше кола и аз блъсках пеши. Е, ти как си, дядо Матей, как живееш?

– Слава на бога, синко. Живеем като всички хора. Ето, тръгнах да обърна сенцето горе у валоба, па се заприказвах с баща ти и закъснях. Прощавай, синко. Да вървя, че докато стигна... Остарях, много паднах...

И дядо Матей, като се заклатушка на слабите си крака, скриви в уличката с вила на рамо и се изгуби.

Зад гористите върхове на изток се показа слънцето. Големите сенки, които постилаха баирите, и малките, които пълнеха долините, се вдигаха. Потоци светлина рукунаха над полето, изпълниха доловете и преляха над земята. Голямата дворска порта край кръчмата се отвори полека. Из нея с припрян говор излязоха снахите на дядо Герак. Боси, заденати с бели пребрадки на главите и със сърпове в ръце, те бързаха за нивата. Елка излезе последна и тихо притвори портата.

Като видяха Павел, те и трети се спряха изненадани и учудени.

– Я! Това е братец Павел ма! – рече Петровица, като бутна Божаница с лакът.

– Гледай, гледай, гост сме имали, а не знаем – пристъпиха да го здрависат те, като говореха весело.

А Елка застана настрана смутена, изненадана и бледа от възмущение. Малкото и

личице бе мило и хубаво под бялата забрадка, чиито краища бяха пуснати свободно. Тъжните и големи очи овлажняха и пригледаха плахо. Тя, като неопитно момиче, не знаеше какво да прави пред този човек, когото пазеше в душата и мислите си като мъртвец, в чието възкресение не вярваше. Тя приличаше на гугутка, която, скрита в гора, гледа през гъстата шума как под небето бавно се вие сокол.

– Елке, Елке ма..., я каква си се възправила! Ела му рече добре дошъл де! – викна и шеговито Петровица, която в добри часове ставаше наистина добра.

Елка, чиито боси крака се препънаха от срам, пирде като сянка и подаде ръка на Павел, без да може да продума. Павел и пое ръката тежко, сухо и я погледна със студено лъбопитство. Елка отстъпи настрана, смутена още повече, иобърна лицето си да скрие сълзите си.

– Много сте подранили – рече Павел на снахите си, които стояха пред него и го запитваха това-онова.

Елка гледаше мъжа си отстрани се с този поглед на подплашена гугутка, учудено, изпод вежди и не вярваше. Струваше и се, че това е сън, който я е лъгал толкова често.

Дядо Йордан държеше оглавника в отпуснатите си ръце и не можеше да се нагледа на своя син. И добрината на снахите му, и тяхната радост, която в тая минута той не намираще престорена, топяха сърцето му и той забравяше в душата си обидното минало, прощаваше всичко и мислеше:

„Ще се оправят работите. Злото не е трайно, доброто е господар на човешкото сърце.“

– Е, ти прощавай, братче Павле, ние да вървим, че денят напредва – рече Петровица, – пратили сме жътварки на нивата, трябва да се бърза. Петър и Божан отидоха на горната нива да връзват ръкойки. Вие с тате се гощавайте тук, каквото бог дал, ние довечера ще се върнем по-раничко.

– Гледайте си работата, како! – рече Павел.

– Невесто, добре е Елка да остане в къщи – обърна се старецът към Божаница.

– Е, нека остане, ако иска. Каквото с нея, така и без нея, не и е много спорна работата – рече със злост Божаница и като се засмя престорено, настави сопнато – Хайде, хайде, че закъсняхме!

И двете етърви, като се успоредиха, обърнаха се назад, метнаха към Елка поглед, пълен с подигравка и завист, и тръгнаха.

Елка остана смутена, повайка поглед към Павел и към баща си, но те и не казаха нищо и тя тръгна след етървите си мълчешком, с наведена глава, и забърза. Краищата на бялата и пребрадка се развяха назад като крилата на гълъб.

Старецът изненадан от внезапната злост на двете си снахи, седна на прага наскърбен и мълчаливо почна да поправя скъсания оглавник.

Павел проследи с поглед Елка, която се затули в уличката зад реката, стана и като разкърши плещите си, метна очи към полето.

Оттук се виждаше голяма част от селото, тая част, дето течеше селската рекичка, дето Павел толкова обичаше да играе, когато бе малък, и дето посрещаше Елка, когато бе ерген.

Сега селото бе безлюдно и тихо. Само сънни детски гласове и тропот от кола идеха отнякъде. Широкият песъчлив път, който дели селото, разгадените и боклукчиви дворища, червените керемидени покриви, високите върби и орешаци край реката, всичко току-що събудено от новия ден, изглеждаше прясно, радостно, спокойно и доволно от хубавото утро.

Зад селото се ширеше надалече узрялото поле, позлатено от слънцето, украсено с тъмни кичести круши и сливащи, зелени храсталаци, тревисти синири, пълно с работници и жътварки. През полето се виеше път. Павел видя снахите си и жена си така излязоха от селото и тръгнаха по този път. Петровица и Божаница вървяха напред заедно. Далечно след тях вървеше Елка самичка, с наведена глава. Сърпът блестеше в ръцете ѝ и краищата на пребрадката и още трептяха като крилца.

Павел я гледа дълго, дълго, докато тя изчезна зад нивите. Гледаше я той и не чувствуваше нищо, ни жалост, ни мъка, ни любов, ни радост, гледаше я като нещо чуждо, далечно, неинтересно и си мислеше равнодушно Как ли живее тая жена.

Зад полето спокойно се синееха далечно разхвърлени планински върхове и заграждаха хоризонта. Над тях се пушеше малко памучно облаче и блестеше на слънцето

като сребърно.

Павел гледаше тая широка картина. Пред нея душата му се разтваряше лист по лист, като книга, и той неволно четеше далечни, неясни и мили спомени, които го натъжиха.

Стария Герак видя как снахите му обидно погледнаха Елка и как тя, усамотена и разплакана, тръгна след тях. Неи навярно се искаше да остане, но тя, хулена и тъпкана толкова години, не можеше да надделее над себе си. Очите и сърцето на Павел не я повекаха, не я задържаха. Думите на стария останаха нечути. Той заплака. И наведен над работата си, той не смееше да погледне сина си, за да не издаде сълзите си, не смееше да проговори, за да не проридае.

Така е тръгнало и така ще върви – нареждаше в ума си той, – няма да стане по-добре. Любовта бяга от човешките сърца, хората не са вече братя.

Бащата и синът дълго мълчаха. Бащата не можеше да говори, задавен от плач, синът, паднал в скука, отегчен, не знаеше какво да запита.

Най-после измъчената душа на стареца не удържа, избухна в еднодълбоко ридание. Той захвърли оглавника и като вдигна треперящи ръце към сина си, който стоеше пред него, заговори, задавен от сълзи:

– Синко, видиш ли как я уриват И няма кой да се застъпи за нея. Ти се пропъде, мене не слушат вече, а тя все мълчи и мълчи. Грях берем с нея, синко, и тя е човек. Нашата къща и почерни младостта.

Тия думи на стареца не трогнаха Павел. Напротив от тях той почувствува в душата си нещо пепеливо блудкаво, като че някой плю в нея. И обхвана го едно лугаво и тъпо разкаяние, че се върнал тук.

– Е, мразят я... Какво им пречи да я мразят – отговори сухо той, без желание за продължи тоя разговор.

– Не пречи им нищо, синко, какво ще им пречи – заговори уталожен старецът. – И тя работи като всички... Ама я гонят, нямат бога, нямат смирение в душата си. Всякой него си гледа, а за другите не иска и да знае. Всеки зинал като ламя и прибира, мъкни, крие, като че ще векува на земята. Имот, колкото искаш. Има за всички и още за толкова, и пак за врабците трохици се карат. Захаринчо – детешикалка, незлобно, мило, обича ги, а с капка вода биха го удавили. Не може вече да се живее в къщи. И братята ти и снахите ти, всички са викнали да се разделим, та да се разделим. Всеки своето да си поеме, всеки своето да си знае. А що им пречи да да си живеят братски, да си помагат, да се обичат. Пречи им завистта, своещината, лошото сърце, пречи им дяволът. Той ги държи в ръцете си. Отворил е в душите им бакалница и търгува с доброто и злото.

Думите на стареца се задушиха от възмущение. Той подпря глава на ръце и млъкна.

– Гледай си работата тате. Всяка болест си има цера – рече сухо и безчувствено Павел, комуто дотегнаха бащините думи, и почна да се разхожда нервно назад-напред, като теглеше дългите си сърповидни мустаци и гледаше разсеяно по четирите страни на селото.

Душата на стареца не намери ни съчувствие, ни утеха от сина си, пред когото изля набраните с години мъки, и отново се усети самотна, обидена изоставена. Дядо Йордан втренчи поглед надолу към селото, дето между четири високи стройни тополи се издигаше синята селска черква с червен керемиден покрив, високо над който блестеше като звезда кръстът, и дълго и неподвижно гледа нататък. После отново наведе глава над скъсания оглавник и не можеше да се види плаче ли, мисли ли.

Пета глава

Пристигането на Павел беше неочаквано, но то не промени работите и не зарадва никого. Обидената, изгоряла като безводна градина душа на Елка остана неудовлетворена. Сега тя страдаше и по-дълбоко, защото бе унижена от тоя, когото обичаше и когото мислеше и чакаше денонощно. Павел я не помилва и не приласка. Първата вечер, когато влезе в стаята при него, тя пристъпи прага с трепета на млада невеста, която отива първи път при своя избраник. Тя бе жадна за прегръдки, изтомена от вечното желание за взаимност, за ласки, които лекуват мъката на самотността. Тя, задъхана, смутена, страхлива, припадна на леглото до него като ранен войник, който с мъка се е привлякъл в горещините до жителното изворче. Но

Павел спеше или се преструваше на заспал. От него идеше оттласкваща студенина като от мъртвец. Тя надвеси своето бледо лице над неговото, хвана отпуснатата му ръка и я стисна с всичката сила на любовните желания. Павел отвори очи и я погледна студено, недружелюбно, като че искаше да и каже махни се оттук! Тя разбра. От удареното ѝ сърце протече кръв, но тя държеше до гърдите си своето мечтано щастие, своите блянове, своите надежди, своето едничко свето упование и не искаше да го изпусне, а искаше да го вземе, да го завладее, да го има. Тя го прегърна близко, сладко, обви го с малките си ръце, покри го с тялото си, потопа го в гърдите си и впи устата си в устата му. Но Павел бързо я оттласна със силните си ръце и каза с неприятен глас:

– Остави ме, какво си се разглезила!

Елка усети всичката осторезна студенина на тоя глас, всичкото равнодушие на тоя човек. Тя се дръпна мълчаливо, угаси свещта и легна до Захаринчо, който спокойно и сладко си спеше в ъгъла под иконостаса. Тя се усети съвсем изоставена, хвърлена, непожалена от никого, в една пропаст, дето се не чува ничия топла дума, дето не свети ничий сърдечен поглед. Само това мъничко създание, чието невинно сладко дихание покриваше нежно лицето ѝ, само то беше близко, нейно, родно. Тя го прегърна като спасение и цяла нощ плака при него.

Павел бе студен и към детето си. Няколко пъти той го взема на коленете си, говори му, но то го гледаше като чужд и не привикна към него. Тоя странен мустакат човек, когото то виждаше за пръв път, беше интересен, и сабията му, и копчетата му, и златните ширити на ръкавите му привличаха детското любопитство, но думите му не бяха родителски и не го привързаха.

Божаница и Петровица виждаха, че Елка страда, подозираха причината за нейната тъга и замисленост и тайно злорадствуваха. Те се отнасяха към нея с едно убийствено съжаление, което тя усещаше на всяка стъпка. Те не я караха на работа, сутрин не я викаха с тях, като тръгваха на жътва. Говореха ѝ с предпазлив, мек и хитър глас, като на болник, обречен на смърт, и я огорчаваха повече. Само Йовка със своята изострена чувствителност усещаше колко се нуждае стрина ѝ Елка от близост и утеха. Тя беше постоянно около нея, помагаше ѝ в домашните работи и бавеше Захаринчо, когато той своеволничеше и пречеше на майка си.

Братята също посрещнаха хладно Павел, особено Божан, който знаеше слабостта на баща си към него. Това дохождане на Павел му се виждаше подозрително. Защо си идеше той сега в това работно време и така ненадейно, след като не беше се обадил цели години И той почна да мисли по-често за скритото богатство на баща си и да следи двамата, когато си говорят случайно насаме.

Петър не знаеше да подозира. Ненавистта против Павел, която непрестанно се засилваше в къщи, не бе хванала корен в неговото широко и открито сърце. Той посрещна брата си с добродушна усмивка и дълго го разпитва за живота му. В близката света неделя той излезе с него по кръчмите, да се видят с хората, поръча вино и го черпи с видима радост, че са били живи и здрави пак да се срещнат.

– Ти, Пальо – говореше той, като пийна повече, – зарежи тая глупава служба, стига си скитал по градовете, ами се прибери тук, да си живеем, както господ дал. Три аршина мустаци си пуснал и пак не ти иде на ума, че тая пуста служба не е за теб. Да сме някои сиромаси, да нямаме нищо, върви – пилей се, ами ние, какво Не сме ли първи по имот в селото Не скитай като слуга, ами ела да бъдеш господар тука. Да излезеш хей тъй на полето, па да свалиш шапка като в черква, да погледнеш и да кажеш хей така с ръка те това хий е мое! Па и парици има баща ни, Пальо. Нека ги крие да ги не гори слънцето, те пак са си наши.

Петър говореше прав, с чаша в ръка и правеше широки кръгове с нея като оратор, който трисилно е господар на своята безсмъртна мисъл. Хората в кръчмата слушаха и се усмихваха недоверчиво. Някой каза с насмешка:

– Божан, Божан да е жив, той ще хване златния дявол за опашката.

– Божан ми е брат... Нека се възползува, ако умее. Отвореният капан лисици лови, не затвореният...

Освен от виното, което пиеше чаша след чаша, Петър се опиваше и от собствените си думи, които той хвъргаше пред хората като артист, ясни, цъфнали като гол ем и цветя.

Павел се въздържаше и от думи, и от пиене. При всяка нова чаша, която Петър

му въвираше пълна под носа, той казваше:

– Стига, брате, не ми е добре и не искам повече.

Но Петър не го оставяше:

– Пий бе, Пальо! Жаба на сухо кряка ли бе... Видели сме се веднаж в толкова години, дай барем да се напием!

И Павел не можеше да откаже.

Те се върнаха вечерта късно и пияни. Домашните бяха вечеряли и легнали да преспят краткия летен сън, за да станат рано пред зори за жътва. Елка не бе легнала. Тя ги чакаше да им сложи вечерята. Сутринта тя бе ходила в черква и бе облечена празнично. Тя зашета и се засуети из къщи. Леките и шарени чехли, обути върху зелени чорапи, хлопаха тихо из утихналата къща. Мъничко щурче усърдно църкаше нейде. Сянката ѝ бягаше бързо по стените, осветени от кроткий огън на огнището. Тя редеше софрата, навеждаше се, изправяше се, отиваше някъде и пак се връщаше. Павел я следеше с очи, възбуден от виното, и трепетът на нейните млади форми, които той усещаше през ризата ѝ, го съблазняваше. Но това не бяха светите желания на любовта, а намеренията на един развратен човек.

Подир вечеря, когато влязоха в стаята да си ленат, той посегна към нея и поиска да я прегърне. Но тя го отстрани тихо, с опрощаеща усмивка, скръбна и загубена.

– Какво искаш от една жена, която не обичаш!

Той се засмя и посегна втори път. Усмивката му беше грозна и цинична. Елка се отдръпна настрана, погнусена от това грубо отнасяне с нея. Но той беше силен и едър. Той я събра на топка в обятията си и я целуваше с влажните си пиянски уста и бръщолевеше мръсни думи, които тя никога не бе чула, които я унижаваха и задушаваша от срам. Тя плачеше и се молеше, тя се блъскаше като уловена риба, тя мислеше, че не е в обятията на своя мъж, а в ноктите на някой гнъсен кошмар, и се чувствуваше осквернена и обезчестена. Но той душеше риданията ѝ в мощните си прегръдки, наслаждавайки се безумно на своето победоносно насилие.

Шеста глава

Защо беше дошъл Павел Той имаше само петнадесетдневен отпуск. Не изглеждаше, че тук го е довело желанието да види родното си гнездо, близките си, жена си и детето си. Той скучаеше страшно и не знаеше как да прекара времето си. Дните му се виждаха безкрайно дълги. В къщи го не свърташе, домашните разправили го ядосваха и той не можеше да ги търпи. Денем всички отиваха на работа и селото запустяваше. Само бабички, недъгави и стари, дремеха в дрипите си по пътните сенки или се мяркаха като влечуги към чешмата. Даже децата и кучетата се отмъкваха по нивите.

Над селото трептеше нетърпима душна мараня. Павел седеше на сундурмата пред къщи, въл, тежък, гледаше лениво полето, дете светеше узрялата жътва, шибаше се с една тънка върбова пръчица по ботушите си и се клатеше на стола дълго, неспирно, като дервишин. После той слизаше бавно по стълбите, разхождаше се малко из двора, поглеждаше слънцето, да види кое време е, запаше с равнодушно любопитство върха на големия бор, пълен с врабчета, излизаше на пътя, поглаждаше още един път слънцето и тръгваше лениво по кръчмите да дири живи хора. Там намираше някой пътник или селянин, откряднал се от нивата да пие чаша ракия или да купи тютюн.

Понякога привечер, когато денят се поразхлаждаваше, Павел излизаше на разходка по полето и отиваше на нивата при жътварите. Там бяха баща му, братята му, жена му и снахите му с всичките дечурлига. Там беше и болничавата Йовка. Тя не работеше нищо, а седеше под сянката на някое дърво, плетеше полилеи от класове и бавеше децата.

– Помози бог! – казваше Павел, като заставаше малко разкрасено в стърнището, огъваше тънката пръчица, която всякога носеше, и се шляпаше по дланта на ръката си.

Десетина момичета загорки, които им жънеха, му отговаряха живо и високо. Петър също му отговаряше от сърце и се спираше да си направи цигара. Ризата му беше мокра от пот. По прашното му лице течеха малки черни поточета. Той снемаше сламената си шапка, избрисваше лицето си, поправяше шарената си риза, да му влезе хлад, и почваше жадно и шумно да пуши, като поемаше навътре края на устата си.

– Ех, че жегга бре, плаче нивата, плаче. Рони се онова ми ти жито като сълзи –

казваше той и си въртеше погледа по цялата околност, пълна с жътвари, които ту изправяха, ту забиваха ниско глави, сякаш правеха някакви обредни поклони пред лицето на благословената майка земя.

Снахите на Павел жънеха редом със загорките. Елка също. Но тя беше малко поотдалечена, самичка, като че ли изгонена от пъстрия ред, и не вземаше участие ни в разговора, ни в смяха на момите, който избухваше от време на време висок, силен, еклив и отведнаж млъкваше, сякаш пламваше и изгаряше в маранята.

Когато идеше Павел, дъхът ѝ се спираше, сърцето ѝ силно и бързо биеше и ней ѝ се струваше, че то ще изскочи из нагръдките ѝ и ще пръпне из нивата като яребичка. Пред очите ѝ се посипваха ситни искри като звезди и замрежваха погледа ѝ. Тя се изправяше да си почине и поеме дъх, но не поглеждаше мъжа си. Тя усещаше очите на всички устремени към нея и в тоя момент би била радостна, ако се отвореше земята под краката ѝ и я погълнеше.

Две малки момлячета и една стара жена събираха ръкойките, а Божан и Петър връзваха снопите с въжета, които правеше бързо дядо Йордан, като изтръгваше най-дългите сламки от всеки вързан сноп.

Божан сега бе в стихията си. Съблечен по риза, с голяма като паралия сламена шапка на главата си, той се хвъргаше да връзва снопите като върху скъпоценна плячка. Той работеше бързо, неуморно, като че се състезаваше. Той повдигаше всеки вързан сноп, както скъперникът повдига торба със злато, и после ги редеше на кръстци със свещенодействие, като че градеше жертвеници.

Павел сядаше на сянка при Йовка. Той сваляше фуражка и се облягаше подпрян на лакът. При това движение лицето му се мръщеше болезнено, като че бе засегната някоя рана на тялото му, и очите му се свиваха от досада и от златния блясък на полето. Йовка му се радваше с детско чистосърдечие и го питаше наивно:

– Чичо, дето си ти, жените госпожи ли са, или селянки?

– Госпожи – отговаряше неохотно Павел.

– И се с чадъри ходят, нали?

– Разбира се.

– Пък ние тук се печем на слънцето.

Павел млъкеше.

– Ами наистина ли има хора, които ядат жаби?

– Швабите и талянците ги ядат.

– Тю – казваше Йовка и се мръщеше погнусено.

Малките, които слушаха с любопитство и с ококорени очи отстрана, се разбягваха с вик, като че между тях падаше жаба, и плюеха.

Павел нямаше желание да говори. Той не бе някогашният весел, жизнерадостен и приказлив Павел. Понеже децата продължаваха да го запитват, той ставаше, повайкваше се празно и се отдалечаваше разсеяно и сънно през стърнищата към ливадите, които бяха покосени и безлюдни.

Той не вървеше ни по пътищата, ни по пътеките, а се край синорите, иззад храсталаците и не му се искаше да среща хора. Ако някой познат или връстник го запиташе как е, добре ли е, кога е дошъл – нему се струваше, че тия въпроси са хитри изследвания, и той отговаряше виновно, пънеше се и не гледаше събеседника си в очите.

Веднъж Павел, като обиколи жътварите и се повайка около тях, отби се в съседната долина и седна на сянка до студеното кладенче, което извираше изпод старите корени на три дъба братя. Там беше тихо, спокойно, сънно и прохладно. Павел дълго лежа по гърба си, затыпен, без никаква мисъл в главата си. Наоколо неуморно и еднообразно свиреха дръгачи. Павел ги слушаше и му се струваше, че той цял се разплесква на тънки металически кръгове, каквито се образуват в тиха вода от хвърлянето на камък, и че наоколо по края на тия кръгове са накацали всички горски щурци и ги дърпат равномерно бързо, разширяват ги, умножават ги и те се въртят и звънтят, звънтят.

В близките храсти се изшумоля. Павел повдигна глава. При кладенеца спря баща му и свали шапка. Беше привечер. Грамадните сенки на дъбовете бяха прехвърлили дола и лежах на срещните стърнища.

Една гургулица наблиза усърдно и нежно зовеше другаря си.

– Ти тук ли си – каза дядо Йордан с бащинска ласка на сина си. – Аз мислех,

че си отишъл вече в село.

– Не ми се оставаше хубавото място – каза Павел, – пък трябва и да съм позадрямал малко.

– Ти не изглеждаш добре. Болен ли си, какъв си?

– А... нищо...

Павел смънка и започна да върти пръстена на пръстите си.

Изглеждаше смутен.

– Дойде си, пък не си весел и страниш, като че сме ти чужди.

Геракът каза това нехайно и шеговито, но в гласа му звучеше болка. Той седна на поляната редом със сина си. Откак беше се върнал, Павел за пръв път остана така насеме с баща си.

– Е, как живееш там, Павле, защо не се прибереш вече да поемеш работа Ето, аз остарях. Скоро ще ида при майка ти... Ти по чужбина. На служба... Каква е тая служба, не знам. Защо ти беше?

Слънцето клонеше да зайде. Вечерта падаше полекичка. И сенките, и светлината, и въздухът бяха станали меки. Бодливите стърнища, полето, покосените ливади, реките, нивята, цялата земя се беше някак разнежила, като че ли невидима божествена милувка бе минала по нея.

Така мека и така нежна беше и душата на стария Герак.

– И какво добро намери по тоя път Нищо. Нито пари спечели, нито нещо за полза в живота си намери. Далеч от нас, кой знае как живееш по градищата Отмиляло ти е всичко от сърцето, отчужди се от земята, дето те е родила и откърмила. Я погледни! Тия ниви и ливади, които виждаш насреща, се са наши. За вас съм ги печелил и на вас съм мислил да ги оставя. Земя хубава, плодородна, мека като душа – едно да посееш, сто се ражда. Е... Но твоите ръце вече се срамуват от ралото!

Геракът говореше меко и укорите му бяха нежни, топли и гальовни. Зад думите му се криеше страшно и скришно желание да бъдат те послушани.

Павел не отговори. Той не погледна баща си в очите, а наведен, късаше бързо и нервно тревата под себе си.

– Е, не мислиш ли вече да се прибереш – попита баща му след дълго мълчание.

– Не! – отговори твърдо Павел. – Моите намерения са други.

– Какви?

– Искам да заловя търговия в града.

– Това е много по-умно, отколкото да киснеш на тая нищо и никаква служба. Само че търговия без капитал не може.

– Аз за това съм и дошъл – каза Павел оживено. – Ти ще ми помогнеш, татко. Искам да отворя магазин, нещо като бакалница, ама по-голяма.

– Късно си дошъл, сине – каза старецът с въздишка и заклати безнадеждно глава. – Баща ти вече няма пари.

Павел пребледня. Полазиха го тръпки като мравки. Баща му не забеляза това. Той бе изненадан и обиден от предложението на сина си. Той гледаше замислен в земята и клатеше глава леко и продължително, като че там заравяше тежките думи, които бе казал.

– Ти сам виждаш, татко, че службата дотегна и на мене. Тя ме развали, аз съзнавам самичък. Сгреших много и пред вас, и пред себе си. Сега искам да поправя грешката и всичката надежда ми е в тебе. Мислех – той ми е баща, ще ми помогне, а ти ми казваш друго.

На стареца му стана жално.

– Колко пари ще ти трябват – попита той.

– Пет хиляди лева...

– Пет хиляди лева! – удиви се Геракът. – Че ти знаеш ли какво нещо са пет хиляди лева?

Старецът се обиди. Той всякога и пред всички открай време криеше, че има пари. Сега нему се стори, че син му го изобличава, като иска такава голяма сума.

– Пет хиляди лева! Пет хиляди лева! – повтаряше той. – Вие мене за милионер ли ме смятате Мога ли да имам аз пет хиляди лева! Че от какво съм ги спечелил?

– Ако ти сам ги нямаш, ще ипотекираш част от имота и ще ги земеш от Земеделската банка. Само ти можеш да ми помогнеш, татко!

– Какво! – пресече го баща му и стана. – Ами какво ще кажат братята ти! Ще

допуснат ли те да сторя това Ти не мислиш какво приказваш бе, синко!

– Ако може – каза твърдо Павел и също стана, – ако не може, аз ще се запиляя пак в полка и така ще си окапя в службата. Добра стъпка без твоя помощ немога да направя.

Бащата и синът несъзнателно тръгнаха, минаха дола и поеха през стърнищата за село.

Половината от голямото огнено слънце бе паднало зад планинските върхове.

Двамата вървяха успоредно, един до друг, и мълчаха. Павел наблюдаваше как баща му, без да погледне настрана, дръпна края на мустака си и го гризе нервно.

Към село от всички страни се връщаха жътвари, уморени и съсипани от труд и пек. Мъжете вървяха напред с широки крачки, а далече след тях се тътреха жените с изгорени и погроднели лица, задянати с разни товари или с малки деца. Момичетата се опитаха някъде да запейт, но се изсмяха високо и мълкнаха. Полето заспиваше, непожънати ниви, прохладени от вечерта, изправиха класовете си към небето и сякаш дишаха успокоени. Закъснели гълъби, два по два, бързо отлитаха към гората, наситени и благодарни.

Павел и баща му навлязоха в село. Старецът веднага се спря.

– Павле, ти тая работа обмислил ли си добре?

– Ако не съм я обмислил, няма и да ти говоря.

– Хубаво! Тия пари аз ще ти дам, но ми дай дума, че няма да кажеш никому.

Нито на братята си.

– Ще мълча!

В това време ги настигна Божан на кон. Той ги погледна подозрително, спря коня, поздрави ги и каза като че ли сърдито:

– Къде сте толкова закъснели?

– Заприказвахме се при кладенеца...

Божан изсумтя неприязнено, бутна коня и ги задмина.

Седма глава

Валеше дъжд. От два дена не можеше да се работи. Полето си почиваше мокро, овлажнелите стърнища бяха изгубили златистия си цвят и бяха потъмнели. Пътищата бяха кални и хората се събираха по кръчмите като мухи, пиеха и приказваха за лошото време, за запарени снопи и гниеци невързани ръкойки.

Божан лежеше в стаята си и не излизаше. Той се оплакваше от настинка. Жена му месеше хляб. Петровица переше под сайванта, а Елка шеташе из къщи. От мрачното време тяхната злост беше изострена, те бяха се карали за нещо и не си приказваха. Йовка седеше на сундурмата с глава подпряна на преградката, гледаше как ситно и полека вали и летеше с крилата на мечтите си в своето тайнствено, добро, неземно царство. Около нея се трупаха децата и играеха със ситни бели камъчета, събирани покрай реката.

На сушина под стряхата Петър поправяше някакво си колело. Той беше гологлав и записан цял в работата си. Павел седеше на стълбата и препрочиташе десети път писмото, което току-що бе получил. То бе подписано от някоя си Любица, почваше с нежности, написани на развален език, и свършваше със закана Да не мислиш ти, свиньо бугарска, че ко доджеш без паре, я чу тебе да узму... Колкото пъти стигаше до тия последни редове. Павел стискаше зъби и ченетата му отстрани шаваха. При все това той изглеждаше доволен и не се насищаше да чете.

Отведнаж из малката врата на тяхната затворена кръчма излезе баща им и се спря с един страшен вик:

– Е... сега... свършихте и това! Свършихте и това, а?

Лицето му беше тъмнобледо и страшно, очите му бяха широко отворени и косата чорлава. Той почна да се бие по главата и гърдите, като разтваряше широко и отчаяно ръце.

– Проклет да е! Проклет да е душата му!

Той стенеше нечовешки, искаше да крещи и не можеше, защото го душеше някаква тъмна, непреодолима сила.

Йовка, стресната в своите мечти, като видя дяда си, че се бие и стене, нададе ужасен вик и избяга. Павел и Петър претърчаха през двора и уловиха баща си от

страни.

– Назад, назад! – изкряска им той и се помъчи да се освободи. – Вие не сте мои деца! Да оберете баща си! Проклети да сте, проклети да сте!

Павел и Петър се погледнаха в очите. Те разбраха отчаянието на баща си и застанаха поразени, без да знаят какво да му кажат. Старецът увесна на ръцете им и се сгромоляса на прага като камък, изпаднал от някой стар зид.

– Обраха ме, обраха ме! – застана пак той, като хвана главата си с ръце.

В това време при стареца се притекоха Петровица, Божаница и Елка. Те се пазплакаха. Около полите им се усукваха децата и също почнаха да плачат. Малкият Захаринчо и болната Йовка прегърнаха коленете на дяда си и се разридаха сърцераздиращо. Те не знаеха какво бе станало, но страданието на дяда им бе ги поразило.

Дойде и Божан.

– Какво има, какво има – запита той плахо.

– Някой обрал тато – отговори през плач жена му.

– Знае се кой го е обрал! – намекна Божан, блед и треперещ.

– Кой – викнаха изведнаж Павел и Петър.

Старецът се изправи бързо. Той бе събрал силите си, но трепереше.

– Слушайте, хей! Това е ваша работа – обърна се той към синовете си. – Да ми върнете парите! В черкова ще ви прокълна. Петстотин жълтици сте ми взели. Да ми ги върнете. Кой ги е взел – да ги върне, ще му простя. Инак в черкова ще го прокълна, в литургията...

– Кой ги е взел, да ги върне – рече Божан и погледна към Павел с каиновска неприязън.

– Аз ли Мен ли обвиняваш! – изкрещя Павел гневно и обиден, цял треперещ, вдигна ръка срещу Божан.

Елка се спусна с писък и прегърна мъжа си.

– Павле, Павле, недей! Моля ти се!

Той бишна жена си настрана. Петър се изпречи между двамата.

– Ти нема за добро си дошъл – викаше Божан – И ръка ще вдигаш, а! Разбойник, хайдутин!

– Божане – обърна се към него Петър, – не Павел, а ти, ти хитра лисица. Откога дебнеш. Мислиш, че ние не виждаме!

Петър вдигна ръка и сложи тежък удар по главата на Божан. Жените писнаха и процепиха селото. За миг от всички страни се стекоха селяни. Любопитни глави почнаха да надзъртат иззад оградата. Павел и Петър свалиха брата си Божан на калната земя и сипеха върху му тежки удари. Около тях пицяха жените и децата. Елка плачеше безпомощно около Йовка, която бе припаднала. А дядо Йордан, когото подкрепяха няколко души, селяни, се теглеше из ръцете им и викаше:

– Избийте се, кучета! Избийте се! По-добре да не сте се пръкнали!

По улиците тичаха разтревожени хора и се питаха:

– Какво има Какви са тия писъци?

– Гераците се изтрепаха един други!

– Обрали старика!

– Това е Божанова работа. Павел и Петър не умеят.

Някои се смееха високо.

Пристигна кметът и полякът с тежка кримка, закачена на рамото му, с небръснато четинесто лице. Те отведоха Герака в кръчмата му и почнаха да го разпитват. Отстрана стоеше дядо Матей Маргалакът и по бялата му брада течеха сълзи. В кръчмата беше тъмно и непроветрено. По тавана висяха големи паяжини, натежали от прах. Геракът заведе кмета при леглото си, дръпна шареното чердже пред него и повдигна една от плочите, с които бе постлан целият под. Под нея се отвори малка дупка, колкото с ръка да бръкнеш, добре измазана, дълбока и празна.

– Ето – каза Геракът с отчаяние. – Тука си държах всичкото богатство – петстотин жълтици. Една по една бях ти спестявал четиристотин години време. Сега... Проклети да са!

– Кой, мислиш ти, дядо Йордане, е посегнал – попита кметът.

– Кой Знам ли кой Трябва Божан да е. Господ да го убие! Той често се въртеше тъдява. От вчера се преструваше на болен. Искам да го претърсим.

Кметът, полякът и дядо Йордан повикаха Павел и Петър и отидоха да претърсят стаите, дето живееше Божан. Те разхвърлиха всичко, счупиха два сандъка, отваряха долапи, качваха се на тавана, но нищо не намериха.

Божан седеше под сайванта върху процепа на една колесарска с превързана кървава глава и мълчеше. Около него седеше жена му с разплакано дете на ръце и кълнеше. Очите ѝ бяха червени от плач, лицето ѝ – изкривено и грозно. Косматите брадавици по него го правеха още по-грозно. Гласът ѝ дрезгав и плачлив, се чуваше по цялото село:

– Що дирите в къщата ми, чумата да ви подири! Ние хайдути ли сме! Като си имал пари, да си ги вардил! Оня със сабята нема за добро е дошъл!

Хората, които се бяха струпали на портата, се подсмиваха на думите ѝ. Всички бяха убедени, че Божан е обрал баща си. Като го гледаха с увиснала, превързана глава под сайванта, казваха:

– Каква лисица е той! Преструва се на светец.

Кметът и Геракът отидоха в общината и дълго се говориха насаме. След това дядо Йордан се върна в къщи с наведена глава. Хората се отстраняваха от пътя му и го гледаха съжалително. Той не се обърна настрана.

Селяните полека-лека се разотидоха по домовете си. Само куп деца, плахи и любопитни, останаха да надничат около портата на Гераците.

Петър и Павел отидоха в кръчмата. Те бяха съкрушени и печални, като че току-що бяха се върнали от погребение. Петър стискаше ръце в джобовете си и говореше на селяните, които бяха го заобиколили със съчувстващо любопитство:

– Не ми е за парите, ами за стареца ми е мъчно. Съсипан е човекът. Пък и той... В сегашните времена пари в земята държат ли се?

– Вампирясуват се – обади се с насмешка един пияница.

– Аз моите защо ги не държа в земята – каза дребният Ило Търсиопашката, който минаваше за най-големия сиромас в селото. Той беше толкова дрипав, че даже ушите му приличаха на кърпки.

Всички се изсмяха на думите му. Той сам се ухили и отиде настрана, като продължи духовитостите си. Павел беше се подпрял до тезгяха и водеше дълъг и таинствен разговор с кмета. Зад тях се стъписваха разни сиромаси, чешеха се, побутваха се и се стараеха да дочуят нещо.

Вечерта дъждът престана. Облаците се разкъсаха на големи парцали и през тях надникна луната – чиста, хубава, светла, като че ли излязла от баня. Скоро всичко се потаи и помири. Само дълго през нощта се чуваха бръцолевенията на пияния Ило Търсиопашката, който викаше от къщата си:

– Селяне, обраха ме! Откраднаха ми парите!

Той се изсмиваше високо, с глас зловец и ехиден, който измъчваше нощната тишина като вика на кукумявка.

Осма глава

Павел не дочака края на отпуската си, а замина. Животът в родната му къща беше непоносим за него. Той се прости с баща си, който лежеше в тъмната кръчма и пъшкаше като ранен.

– Прощавай, татко, и не се грижи много – каза Павел с просълзени очи – Ние няма да те оставим. Аз ще си дам оставката и ще се върна пак.

Старецът заклати недоверчиво глава и не отговори нищо. Той се завърна към стената и пак застана.

Петър, Петровица и децата изпратиха Павел до портата. Елка със Захаринчо вървяха последни. Когато Павел си взе сбогом и тръгна, тя заплака и сълзи обидно потекоха по страните ѝ.

– Де, не плачи де, не плачи – каза сухо Павел с видима неприятност.

Той щипна по бузата детето си, качи се на коня, каза още един път сбогом и замина. След него се заклатушка на слабите си крака дядо Маргалак Той тръгна пеш за гарата да върне коня.

В къщата на Гераците стана непоносимо и тежко. Като че не парите на стареца, а честта на целия дом беше открадната. Божан беше дал Петър и Павел в съд за побой. Той не бе ранен тежко, но лежеше още и се преструваше на смазан. Петър сам

наглеждаше цялата работа. Старецът по цял ден стоеше в кръчмата си и никъде не излизаше. Вече нищо не го интересуваше. Той или лежеше със стенание на леглото си, или мълчаливо се разхождаше назад-напред из стаята, дълбоко замислен и помрачен от нещастие. И в тая мъничка пустиня шумът от неговите бавни, тежки и отмерени стъпки се носеше тайнствено и глухо. Нему се струваше, че някой дебнешком върви след него, и той се обръщаше плахо и бързо. Той не говореше с никого иза нищо. Вечер и на обед Елка идеше при него и му носеше храна като на затворник. Тя го състрадаваше дълбоко и често пъти искаше да го заговори, но той мълчеше. Веднаж тя изпрати при него Захаринчо. Понеже детето не можеше да отвори вратата да влезе, то почна да вика:

– Дядо, отвори ми, дядо!

Старецът пусна внучето при себе си, взема го на ръце и дълго го милва с овлажнели очи.

Геракът колкото повече мислеше, толкова повече се убеждаваше, че Божан е турил ръка на парите му. Но той знаеше коравото сърце на сина си и не вярваше, че ще му ги върне.

Той реши да прокълне крадеца в черква, но когато поиска да каже това на попа, бащиното сърце се сви от болка и той скри мисълта си.

Животът в къщи беше непоносим. Подозрението и престъплението не можеха да живеят под един покрив. Вражда и обида пълнеха дома и тежаха на душите. Божаница и Петровица, които къщната работа туряше в близост, се гледаха като изконни врази. Те не позволяваха вече на децата си да се събират и играят заедно. Между тях се мяркаше Елка като далечна сянка, като странно безтелесно видение и мълчеше. Тя страдаше скрито и дълбоко. Вечер, когато всички заспиваха, тя отиваше в стаята на Йовка. Болната седеше на постелята си слаба, бледа, сякаш че хрупкото и тяло не беше в дрехите ѝ. В стаята цареше тайнствен полумрак, беше тихо и чисто. До леглото на болната стоеше една зелена стомна. Нямаше нищо друго. В иконостаса мигаше кандило и тантелената сянка от отворената резбарска вратичка пред иконата покриваше почти половината стаята и трепкаше неспирно. През отворения прозорец се виждаше осветеният от месеца двор. Там всички предмети заедно с техните неподвижни сенки изглеждаха заспали. Виждаше се разтворената кола и стърчащият на ритлите остен, стълбата, възправена въз стряхата на сайванта, вейчката, стожерът, големият бор, под който лежеше и сладко преживяше биволицата.

Елка сядаше тихо до болната, милваше нежно бледото и лице и казваше:

– Днес изглеждаш по-добре, сестрице.

Йовка се усмихваше като пред някое свето видение и погледът и оставаше неподвижен срещу мътния прозорец.

– Днес мама пак ти се кара! – казваше виновно тя.

– Е, нищо, нищо, аз не ѝ се сърдя – отговаряше Елка.

– Какво приказват, стрино Наистина ли татко е взел парите на дядо – питаше Йовка и поглеждаше плахо настрани.

Душата ѝ се пълнеше с непонятен страх.

– Дрънкат си хората. Няма грях пред бога.

Двете дълго мълчаха, потънали всяка в своите самотни нерадостни мисли. После се прегръщаха и плачеха. Плачеха тихо, с горещи сълзи, облекчаващи и сладки.

Старият Герак виждаше, че съвместният живот в къщи е невъзможен, и реши да раздели синовете си.

След жътва той повика по-първите хора и най-напред разделиха снопите по равно на четири дяла един за Божан, друг за Петър, трети за Павел, а четвърти за него самия. Така той раздели и двора. За нивите и ливадите хвърлиха жребий.

Къщата, която бе голяма и имаше от две страни стълби, той прегради надве – едната половина за Божан, другата за Петър. За себе си старият взема кръчмата с припадащия се към нея двор, при който присъедини и двора на Павел. Елка и Захаринчо той взема при себе си.

Делбата бе справедлива. Тя не породила у никого недоволство. Божан още на другия ден отдели с плет своя двор, бързо направи харман и си хвана ратай. Той бе щастлив и доволен. Беше постигнал своите възжелания. Той цял ден ходеше гологлав из двора, измерваше, даваше заповеди и гълчеше високо на жена си и на децата си. Хората минаваха по пътя, спираха се, поглеждаха и казваха:

– Отсега нататък той ще царува – другите ще робуват!

Божан вършееше и сипваше житото в хамбара си с една трескава алчност и ненаситност. Той събираше класовете, закачени по плета, и зърната, паднали на земята. Гонеше с псувни врабците, които страхливо се застъпваха за своя мъничък дял. Той пъдеше с викове и попръжни калугерите и просяците, които идеха с благословия за шепа жито, сега, по харман, когато бог толкова изобилно го сипеше и дълго не можеше да се успокои, като че, бяха го нападнали разбойници.

Вечер той седеше самичък в къщи и при светлината на огъня правеше нескончаеми сметки с голям дюлгерски молив и се озърташе да го не види някой.

Божан не излизаше никъде и се боеше да похарчи пет пари за нещо. Той събираше яйцата по полозите и в празник киснеше в къщи като в засада и чакаше да чуе вика на Моше кокошара, за да му ги продаде. Той се пазареше дълго с него, караше се, сърдеше се и след като получеше парите, броеше ги с треперещи ръце три-четири пъти, да не би да са го излъгали.

Неговото скъперничество стана пословично. Селяните почнаха да разправят всевъзможни истории. Ило Търсиопашката се кълнеше, че видял как Божан събрал няколко динени кори, хвърлени на пътя, и лакомо изял остатъка по тях, като ги изстъргал тънко с ножчето си.

На Петър му беше мъчно.

На своето ново собствено огнище той погледна без ищах. Неговото сърце се изпълни с безсилна завист към Божан. Едно време, когато мислеше, че ще падне и в неговата ръка нещо от приказните пари на баща му, на широката му душа не тежаха грижи и той беше спокоен.

Но сега!

Сега той имаше само земя, широка и корава земя, с която трябваше да се бори. Труд и нищо друго. Но неговото сърце беше леко, птиче сърце. То обичаше да живее тъй, само по себе си. Трудът го плашеше. Той гледаше тая обширна буренлива земя, облещена към небето за благодат, и мислите му се носеха над нея черни и нерадостни като орляк врани.

Той почна да мечтае и да пие. Мечтите убиваха волята му за работа.

Пиянството го угнетяваше.

Жена му ходеше да го търси по кръчмите, тътреше го в къщи, сърдеше се и го кълнеше люто. Хората се подсмиваха и шегуваха над нейното нещастие, а тя се оправдаваше като виновна, махаше силно с ръце, като се обръщаше към всички и говореше високо:

– Не може така! Всичко на моите ръце оставил. Няма кой да ми помага. Децата са слаби, не ги бива за никаква работа.

Девета глава

Скоро след заминаването на Павел Елка се измени страшно. Тя отслабна съвършено. Лицето ѝ увехна и доби жълт, болничав цвят. Около очите ѝ се изписаха големи тъмнобакърени кръгове. Тя работеше цял ден, но в движенията ѝ имаше усилие. Нейната хубава, пъргава снага гаснеше от немощ и когато ходеше, краката ѝ се подкосяваха, тя се заваляше, като че току ще се сгромоляса да падне. Тя изгуби охота и не можеше да яде. Едвам преглъщаше два-три залька и ставаше от трапезата.

Това не беше вече Елка, а нейната странна блуждаеща сянка, която всеки ден се топеше и чезнеше.

Изпърво тя се държеше и не се оплакваше никому. Когато хората ѝ казваха, че е отслабнала, и я питаха какво ѝ е, тя се мъчеше да се усмихне и отговаряше, че и няма нищо. Но на душата ѝ падаше камък. Съжалението, с което я гледаха близките и чуждите, я съкрушаваше.

Най-после силите я напуснаха съвършено. Тя едвам можеше да донесе пълни менци от чешмата до дома, ако не си починеше по пътя. Често тя падаше внезапно в някой кът на къщата или под стряхата, свиваше се на купчинка, лежеше дълго и скимтеше болезнено и страшно, като някое недобито псе. Понякога тя се затваряше в стаята си, лежеше безпомощна, смазана плачеше и нареждаше с неизразима горчивина:

– Боже милостиви, боже милостиви, защо ме не прибереш!

Това глухо стенание пълнеше с ужас мрачната тишина на кръчмата. Като че ли дълбоко в нейните основи бе заровен жив човек. Старият Герак излизаше полека от

своята тъмна, нерадостна стая, в която не обитаваше вече златният дух на неговото съкровище, отваряше бавно вратата на стаята, дете плачеше болната, и питаше от прага с глас убит и безсилен:

– Какво ти е, невесто Болна ли си Току плачеш и пъшкаш! Защо не кажеш!

Елка отговаряше глухо, задавена от сълзи, с покъсано сърце:

– Лошо ми е, лошо ми е! Ще умра!

Нищо повече.

Цялата късна работа остана върху слабите ръце на дядо Маргалак. Той носеше вода, той метеше двора, той посрещаше и изпращаше добитъка, доеше кравите, а понякога и месеше. Той се грижеше и за Елка, и за господаря си, и за Захаринчо с нежността на ангел пазител и плачеше над тяхното нещастие. От време на време идеше да му помага Петровица, да навиди Елка и свекъра си и да им донесе нещо.

Йовка лежеше в къщи и постоянно мислеше за стрина си Елка и за дядо си. Искаше ѝ се да иде да ги види, но майка ѝ не я пущаше и тя скърбеше в къщи и по цял ден се молеше пред иконостаса на кротката божа майка да прати мир и изцеление на всички.

За Елkinата болест се пръскаха различни слухове. Някои говореха, че оградисала, други – че Божаница ѝ направила магия, че мъжът ѝ Павел я отровил, за да се ожени за друга. Но малцина бяха налучкали истината. Павел бе заразил невестата си с нечиста и срамна болест, която тя криеше. Жените в селото със страх и шепот си съобщаваха това една на друга, жалеха болната, но се бояха и срамуваха да я посетят.

Елка не излизаше вече никъде. Сгущена в ъгъла до прозореца върху постелята си, с увиснала глава, със скръстени на гърди ръце, тя мълчеше неподвижна като камък.

При нея идеха само няколко стари жени, близки роднини, и носеха понуда. Те влизаха в стаята и предпазливо и полека като при умиращ, с ръце мушнати в широките ръкави на кирливите си ризи, с печален израз на лицата, сядаха спуском на земята при нея, подпираха бръчкави лица на коленете си, цъкаха със зъби и се клатеха печално със зловеща безнадеждност като орисници.

– Бедната Елка, хубавата невестица, на какво е заприличала!

Тия посещения мълчеха Елка. Тя се срамуваше и ненавиждаше своите доброжелателки. Тя искаше да бъде сама, да се стопи и да си умре самичка.

Тя не преставаше да мисли за Павел. Но в нейното въображение не се явяваше тоя Павел – груб мъж, който почерни младостта ѝ, опозори я и я погуби. Тя мислеше за един друг Павел, любещ, далечен и желан, когото тя като че ли никога не бе виждала, който бе се мярнал някога в чудните и момински сънища. И унесена в спомени, които приличаха на мечти, тя за миг забравяше мъката си и се усмихваше приветливо на тоя мил и далечен образ. Тая усмивка светваше по лицето ѝ мигновено и нетрайно, както светва последният слънчев лъч по върха на самотната бреца в гората. Тя замижаваше, за да задържи повече тоя образ във въображението си, и изсърхналите и уста шепнеха:

– Павле, Павле, мили Пальо!

Идеше есента. В стаята на Елка вятърът хвърляше от време на време по няколко жълти листа. Децата и момите се кичеха вече с есенни корави цветя с печални болезнени шарки. Старият бор плачевно шумеше нощем и съскаше, като че в клоните му се бореха змии.

Елка гледаше от леглото си как по планините в далечината падат тъмни дъждовни облаци и намръщено гледат към полето. Непоносима мъка пълнеше душата ѝ.

Тя почна бързо да унива и гасне.

Един ден дойде при нея Петър. Лицето му беше небръснато, обраснало с четина до очите, мустаците увиснали, избелели по върха като класове. Душата му миришеше отдалече на ракия. Той влезе и не знам защо си свали шапката. От това на Елка ѝ стана страшно. Тя знаеше, че шапка свалят не пред болник, а пред мъртвец.

– Елке – каза той разчувствуван, – това не може така. Утре ще впрегна воловете да те карам в града в болницата. Не е хубаво да се мъчиш.

– Ох, не ща, не искам! – простена Елка.

Думата болница ѝ подеждуваше страшно.

– Не може така. Докторите знаят цял на всичко. Близка си ни – защо да те

оставим да гниеш.

– Не искам, не искам! – каза почти с ужас Елка и хубавите и очи, пълни с болезнена светлина, се спряха умоляващи към Петър. Тя се дръпна в ъгъла, като че искаше да се запази.

– Е, пък ти... Защо да не искаш Там няма да те колят, ами ще те лекуват...

– Не искам, не искам! О, не искам!

Петър се повъртя, помачка шапката в ръце, почеса се и излезе.

– За твое добро го правя... Пък ти, ако щеш...

Десета глава

Свършваше се краят на есента. Зад начумерените хоризонти изскачаха сиви мъгли, лежаха цели дни по върховете и гледаха с тежки мисли полето. По оголелите вейки на дърветата трепереха умиращи последните листа и падаха със суха въздишка. Нощем излизаше неукротим вятър и с бесен вой се бореше с мрака из пустите селски улички, свиреше и играеше вихром по мегдана, по разградените сиромашки дворища, шибаше по кепенците и по вратите, тичаше като зъл дух по покривите, викаше обезумял по комините и се заканваше немилостиво на сиромашта.

Елка не излизаше никъде. Тя седеше в стаята си свита накуп до прозореца, с ръце кръстосани в скута, забрадена като вдовица с тъмна кърпа, надвесена над челото, за да прикрие лицето си. Тя гледаше навън с премрежени очи жално и безнадеждно. Мислите ѝ се носеха като разпокъсани облаци и в тях не блясваше ни една лъча, ни едно късче синьо радостно небе. В къщи беше тихо като в пропаст. Дори менците, окачени на водника, самички прозвънтяваха от напрежението на тая тежка тишина. Елка чуваше как от време на време на тавана скърцаше мишка и по керемидения покрив бавно минаваха меките стъпки на котка. Геракът не излизаше никъде. Захаринчо играеше навън с децата. Само старият дядо Маргалак се мяркаше като пустинник в тая мрачна къща, която изглеждаше необитаема.

Дните се пак минаваха по-лесно. Но нощите бяха страшно мъчение за Елка. Щом навън изчезнеха сенките на стрехите и мрак напълнеше стаята, душата на Елка изпитваше смъртно безпокойство. Тя не можеше да спи. Цяла нощ лежеше по гръб, с очи отворени в мрака, едвам осветяван от мъждивото кандило, и мисли, една от друга по-скръбни, горяха мозъка ѝ. Нощта вървеше бавно. Отвън не идеше никакъв шум. Само понякога капак се хлопне. Нервно засъскат оголелите вейки на дърветата. Куче в просъница прискимти – и нищо друго. Тогава на Елка се струваше, че лежи в гроб жива заровена, и стенеше глухо.

А в съседната стая от време на време се чуваше тежката въздишка на стареца или неговите бавни, отмерени стъпки по пода. Той ходеше дълго назад-напред като някой затворен звяр.

Една такава нощ дядо Маргалак, който спеше до огнището, се пробуди внезапно. Стори му се, че някой хлопна вратата и излезе. Разтревожената нощ приплака навън. Старецът стана и запали свещта. Бучеше грозна буря и стените пукаха под напора на вятъра. Старецът опита вратата. Тя беше отключена. Той отвори бързо. Халата нахлу вътре, развее бялата му коса и духна свещта. Дядо Матей погледна навън. В мрака му се мярнаха белите ръкави на жена, която скриви към пътните врата. Той се повърна бързо и надникна в стаята на Елка. Под сянката на иконостаса сладко спеше Захаринчо. Постелята на Елка беше пуста. Смътна, лоша догадка изпълни със страх и милост душата на стареца. Той се впусна бързо навън, като забрави да вземе даже шапката си, и излезе на улицата. Мрак. Бурята беснееше немилостиво и старецът едва се задържа на краката си под напора на студения вятър. Косата и брадата му се развяха. Очите му се насълзиха и той не можеше да види нищо. Дърветата наоколо хвучаха и се прегъваха доземи. По небето се гонеха като страшни демони черни облаци. За миг те се разпокъсаха, през тях надникна студеният смъртноблед лик на луната и освети глъхналото село. Далече на пътя старецът съгледа пак белите ръкави на жена. Тя вървеше нататък и се бореше с мъка срещу вятъра. Старецът събра всички сили и извика:

– Невесто!

Бурята задави немощния му глас.

– Невесто! – повтори той, но не можа и сам да се чуе.

Тогава той хукна след нея. Насреща му изскочи вятърът с бесен порив, завали го, повърна го назад и го спря. Черни демони наново забулиха луната. Старецът събра сили и се спусна пак. Той тичаше със слабите си крака наведен напред, като че искаше с удар на главата си да разбие стихията и да хвъркне. Втрещените му в мрака очи не виждаха нищо. Дъхът му с спираше и старешкото му сърце биеше страшно от умора. Но Маргалакът не падаше. Той тичаше срещу вятъра, краката му се спъваха по неравния каменист път и той с нечовешки усилия се мъчеше да викне и да прати своя спасителен зов на оная самотна сиротица, която блуждаеше в нощта и отиваше към погибел.

– Невесто!... Елке!

Но устата му се отваряха неми.

Тъмните облаци на небето се развиха пак като големи черни знамена, покъсани по битки. През тях надникна разсипващата се луна и пред очите на дядо Маргалак светна полето, пусто, настръхнало от бурята. Той бе излязъл вън от селото. Старецът се спря и загледа в далечината по пътя. Някъде пред него пак се мярна странната фигура на Елка, която вървеше с усилие срещу вятъра. Тя се отби и тръгна по воденичарския път. Далече шумеше водата на бента и се надвигваше с вятъра. Милост и отчаяние задушиха стареца. Към кого да се обърне за помощ, кого да вика Той вдигна побеляла глава към мрачното небе и протегна отчаяно костеливи ръце.

– Божичко милостиви, закрили невинната душа!

Луната пътува студена и безучастна. Големите сенки на дърветата край пътя играят тайнствено и лудо по земята. Вятърът неудържимо бушува из полето и бесни вихри се кикотят нейде в мрака.

Старецът видя как Елка слезе бързо по пътя и се изгуби зад тъмните дървета.

– Невесто!

Дядо Матей се спуща с всичка сила надолу по пътя. Вятърът за малко спира своя порив и старецът тича по-леко. Той е капнал от умора, краката му тежат.

Воденичният бент шуми наблизко. Старецът вижда големите брести около него.

Между тях стои самодива с бели ръкави, със скръстени ръце, с наведена глава и гледа над водата.

– Невесто!

Старецът тича обезумял от отчаяние, маха с ръце, като че иска да разрежи мрака. Той поема с нечовешко усилие малкото възвишение, като се държи за тръните и къпините, и най-подир се изкачва при брестите до бента. Там стои като посадена Елка със скръстени ръце, загледана в тъмната неподвижна вода.

– Невесто! – извика дядо Маргалак и седна безсилен на земята.

Елка се обърна изтръпнала. Старецът с последни усилия простираше ръце към нея и се мъчеше да каже нещо.

– Дядо! – извика тя и се спусна към него.

– Невесто, чедо! Какво правиш тук?

Старецът я улови за ръката.

– Седни, чедо, седни, че се уморих. Ох, душата ми се запря.

– Искам да умра, дядо. Не мога да живея. Не съм вече човек за тоя свят.

– Не говори така, мила, не греша пред бога, чедо – помилва я като дете дядо Маргалак.

Сълзи бликнаха от очите на Елка. Тая родна, сърдечна милувка досегна с топло участие нейната страдна, болна душа и сладкото усещане, че не е самичка, я трогна. Тя заплака умилена:

– Искам да умра, дядо Матей, искам да умра!

– Слушай, Елке, не говори така. Я си помисли за детето. Кому ще го оставиш. Какво ще прави то безмайчица. Уповавай се на бога, мила, той ще ти прати изцеление.

– Никой не може да ми помогне, дядо.

– Не е така, чедо. Послушай ме. Аз ще те заведа на Сеславския манастир, да се помолиш на чудотворния образ на света Богородичка. Тя ще те излекува, мила, тя, милостивата, ще те изцери.

– Сполай ти, дядо Матей, сполай ти. Пропадна вече моят живот... Кому съм потребна. Кой милее за мене – каза задавена от сълзи Елка и приседна до него.

Тя беше боса, гологлава и трепереше от студ.

Дядо Матей я загърна с абата си.

– Плачи, миличка, поплачи си, то ще ти олекне.

Вятърът духаше се така силно. Старите брести клатеха голите си клони и шумяха плачливо. Листа и сухи съчки падаха по набриждената вода на бента, в която се оглеждаше мъртвешкото лице на луната.

– Дядо, как ще живея вече Дядо, срам ме е от хората – каза захлипнато Елка, посиняла и трепереща от студ, изнемогнала от страдание.

– Не мисли така, чедо, всички сме грешни, всеки, си има своята мъка. Бог е милостив. Ще оздравееш и ще забравиш, че си страдала. Ще отгледаш детето си и ще му се радваш. Ти не се отчайвай, не губи надежда...

– Сполай ти, дядо, сполай ти.

– Сега стани да си ходим. Виж как си премръзнала. Стани, чедо!

Старецът стана и помогна на болната невеста да се повдигне. Той я хвана през кръста и като я подкрепяше нежно, каза бащински:

– Хайде, чедо!

Те тръгнаха назад като две странни видения на милосърдието и на страданието.

Бурята беснееше още и развяваше косите им. Падащата от бента вода бучеше страшно. Облаци наново покриваха луната.

Единадесета глава

Елка падна тежко болна. Нейната последна надежда да иде да целуне чудотворния образ на божията майка не се сбъдна. Тя умря наскоро. Тя легна в простия дървен сандък успокоена завинаги, но страданието не бе снело в последния и час печата си от милото ѝ лице. Погребаха я в един зимен ден, изгубен в лапавица. Земята тънеше в кал. Колата водеше гологлав дядо Матей. Бялата му като сняг коса бе чорлава. На колата, до ковчега на мъртвата, седеше захлупена по очите си Йовка, плачеше с глас и нареждаше най-мили думи за стрина си. След колата вървяха няколко баби и дядо Йордан, съкрушен и отчаян. Хората дълго време не бяха го виждали и сега се чудеха, като го гледаха грохнал и побелял, отслабнал, с увиснали бръчки и повехнало лице. Той водеше за ръка Захаринчо. Детето вървеше полека и триеше очичките си с ръка. То не можеше да си представи ясно какво е станало, но общата скръб и писъците на леля Йовка бяха поразили душата му. Петър плачеше със сълзи. Божан не дойде на погребението. Той ограждаше някаква си нива във от селото. Шествието, отивайки за гробищата, мина край него. Той свали шапка като чужд и щом заминаха, пак почна работата си.

Геракът остана в къщи само със Захаринчо и дядо Маргалак. Той живееше усамотено и не излизаше никъде. Силите му от ден на ден го напущаха. Ушите му заглушаха и очите му полека-лека отслабваха. Краката му не го държаха вече. Зиме той стоеше в стаята си по цял ден, сгъстен зад собата, и не можеше човек да познае спи ли, или е буден. Пролети, когато пекнеше слънце, и лете той излизаше пред вратата, лягаше на нагорещените плочи и се печеше цял ден на слънце. Петровица му носеше ядене, но той не можеше да се храни и разсипваше лъжицата, докато я поднесе до устата си. Ако някой го запитваше как е, той не отговаряше веднага, помислюваше, като че ли не схващаше добре въпроса, после казваше, но като човек съвсем чужд на себе си:

– Добре съм... Припичам се на слънцето!

Очите му хлътнаха, намаляха и почнаха да сълзят. Изглеждаше като че постоянно плаче.

Той дотегна на всички. Никой вече го не жалеше. Само Захаринчо, който бързо растеше, отиваше често при него, запитваше го едно-друго и му помагаше да стане.

– Да си жив, сине, да си живо, моето момче – казваше старецът и го милваше по главата.

Една зима Петър взема Захаринчо, увърза му ушите с кърпа и му каза:

– Сега да вървим!

Захаринчо тръгна, без да знае къде. Той беше на осем години.

Край село ги срещнаха селяни, спряха се и запитаха:

– Къде така?

– Ще го водят в града да му търсят работа – отговори Петър, като бързаше. –

Няма кой да го гледа – притури той.

На Захаринчо му стана жално. Той заплака мълчешком и не каза нищо. Сълзите мръзнеха на очите му. Пътят виеше през безкрайна снежна пустиня. Те вървяха през нея. Чичо му крачеше напред и бързаше. Захаринчо теркаше след него и се силеше да не изостане. На сърцето му тежеше камък. Нещо го душеше. Той вървеше като насън и се отдалечаваше от селото, дето оставаха връстниците му, дядо му, стрините му, големият бор. Щеше ли да може да ги види още веднаж?

Подир някоя година от обширния двор на Гераците не остана нищо. Той бе разделен, преграден и по него безразборно се издигаха недооправени плевници, сайванти със сено. Навсякъде личаха локви и боклуци. Пред стълбите у Петровица имаше мръсен трап, помийник, в който се валяха свине.

Петър отсече големия бор, който пречеше на хармана му. Това свето дърво, обожавано от прадедите, рухна под брадвата на внуците и дълго лежа в калта.

Божан купуваше имоти. Неговото скъперничество нямаше край. Йовка се оправи и почна да момува, но все още беше слаба и хилава.

Павел не се обади. Никой вече не знаеше къде е и какво прави.

А старият Герак съвсем грохна. Той с мъка се извличаше на слънцето, печеше се като стара змия и постоянно се оплакваше, че е студено.

Веднаж през един пролетен ден, хубав, топъл и светъл, Геракът бе се извлякъл пред вратата на кръчмата си и лежеше по очите си на припек. Дядо Маргалак мина край него и се спря да го пита нещо. Старецът лежеше неподвижно Около главата му бръмчеха рояк мухи.

– Йордане, Йордане! – викна му дядо Матей и го бута по рамото.

Дядо Йордан се не помръдна.

Маргалакът се наведе над него, хвана ръката му постоя и каза:

– Я, той е умрял! Съвсем, съвсем изстинал!